

- Renato Cristin, *Vertikalität des Horizonts. Die phänomenologische Erfahrung zwischen Ego und Mannigfaltigkeit*, in: Matthias Fischer; Hans-Dieter Gondek und Burkhard Liebsch, *Vernunft im Zeichen des Fremden. Zur Philosophie von Bernhard Waldenfels*, Frankfurt am Main, 2001.
- Bernhard Waldenfels, *Deutsch-Französische Gedankengänge*, Frankfurt am Main, 1995.
- Bernhard Waldenfels, *Die erscheinende Welt*, in: *Philosophische Schriften*, Bnd. 49, Festschrift für Klaus Held (Heinrich Hüni und Peter Trawny Hrsg.), Berlin, 2002.

JURE ZOVKO

PROBLEMI METODOLOGIJE U INTERPRETACIJI UMJETNIČKOG DJELA

Jedno od temeljnih pitanja estetike kao filozofijske discipline koja proučava i vrednuje ontološki status umjetničkoga djela jest metoda i metodologija. Nakon što je njemački filozof Hans-Georg Gadamer uvjerljivo pokazao da je razumijevanje u području humanističkih znanosti (*humaniora*) blisko iskustvu istine u umjetničkom djelu, hermeneutika se zbog svoga obilježja univerzalnosti nametnula kao ključna i neizostavna u razumijevanju i prosudbi umjetničkoga djela.

Gadamer tvrdi u svome glavnom djelu *Istini i metodi* (*Wahrheit und Methode*, 1960.) da bi se filozofijska hermeneutika u objašnjenju svoje interpretacijske djelatnosti trebala ravnati prema iskustvu istine u umjetničkom djelu. Time zadobiva »hermeneutička svijest« jednu opsežnu širinu koja dobrano nadmašuje opseg tradicionalne estetičke refleksije. Gadamer tvrdi da se

»estetika mora otvoriti u umjetnosti. To nije samo iskaz koji zahvaća opseg problema, nego on vrijedi zapravo i sadržajno. Naprotiv, hermeneutika mora naime biti u cjelini tako određena da primjereno procijeni iskustvo umjetnosti. Razumijevanje mora biti mišljeno kao dio događanja smisla u kojemu se oblikuje i ispunjava smisao svih iskaza, onih o umjetnosti kao i onih o svakoj drugoj predaji.«¹

U kontekstu ovakoga ovakog shvaćanja hermeneutike kao teorije razumijevanja opravdano se nameće pitanje koliko je izraz »filozofija umjetnosti« prikladniji od termina »estetika« u pogledu onoga što ćemo referirati u ovome semestru. Estetika je kao filozofijska disciplina, odnosno kao disciplina humanističkih znanosti, prisutna u hermeneutičkom diskursu tek nakon Baumgartena, dok filozofiju umjetnosti susrećemo već u Platonovim spisima. U tom smislu razumljivo je da ćemo u ovim predavanjima preferirati izraz »filozofija umjetnosti«.

Osnovna je nakana Gadamerove *Istine i metode* argumentirano pokazati kako se iskustvo i razumijevanje istine u duhovnim znanostima bitno razlikuju od metode i metodologije prirodnih i tehničkih znanosti. Razumijevanje u

¹Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. 4. Aufl. Tübingen 1975, str. 157.

humanističkim znanostima slično je iskustvu prepoznavanja i govora istine u umjetničkom djelu, te kao takvo nikada ne smije podleći izazovu imperativa egzaktnosti, mjerljivosti, provjerljivosti i metodološke strogosti. Predmet izučavanja i istraživanja u humanističkim znanostima po Gadamerovu shvaćanju nije nešto apstraktno i nama strano, nego ono čemu mi kao biće koje stvara kulturu nužno pripadamo. Riječ je o kulturi i misaonoj tradiciji kao plodu ostvarenja ljudskoga duha s kojim u procesu razumijevanja stupamo u dijalog. Humanističke znanosti, *humaniora*, imaju za zadaću razumijevati, njegovati i dalje tradirati ono što nazivamo *humanitas* i *humanum*. Gadamer na primjeru obrazovanja (*Bildung*) objašnjava u čemu se humanističke znanosti supstancijalno razlikuju od prirodnih i tehničkih znanosti. Gadamerovim konceptom obrazovanja ili onoga što sadržajno misli pod pojmom »Bildung« bio je posebno impresioniran američki filozof John McDowell. McDowell koristi pojam »Bildung« da pokaže kako je naš odnos prema svijetu u kojem živimo, koji proučavamo i objašnjavamo, uvjetovan našom edukacijom i obrazovanjem (*Bildung*).¹ Riječ je o složenom procesu usvajanja misaonih i kulturnih sadržaja koji formiraju naš identitet ako postaju dio razumijevajućega procesa u objašnjavanju svijeta u kojemu živimo. Obrazujući se mi osobno upoznajemo i studiramo baštinjene kulturne sadržaje. Prepoznajući njihovu vrijednost izgrađujemo vlastitu osobnost, a svjesnim prihvaćanjem kulturnih sadržaja sami postajemo dio tradicije koja u nama nastavlja dalje živjeti. Baštinjena kultura živi jedino u razumijevanju, a umijeće razumijevanja pridonosi konstituiranju procesa stvaranja kulture.

¹ Usp. John McDowell, *Mind and World*. London 1994, str., 87 sl; 115 sl.

Primarna je svrha i zadaća hermeneutike ostvariti pouzdanu i odgovornu interpretaciju u području svih oblika stvaralaštva ljudskoga duha, posebice u umjetnosti i kulturi. Hermeneutičko pitanje nije fokusirano samo na interpretaciju i objašnjenje postojećih objektivizacija ljudskoga duha, nego također razmatra i vrednuje mogućnosti novih oblika umjetničko-kulturnoga stvaralaštva, tražeći osmišljene odgovore na izazove današnjega vremena, kao i prihvatljiva rješenja složenih problema modernoga društva. U traganju za razumijevanjem različitih oblika očitovanja smisla u raznolikim povijesnim i kulturnim epohama hermeneutička refleksija stječe jedno neobično iskustvo u razumijevanju i prosudbi konkretne situacije, odnosno u procesu aplikacije univerzalnoga na pojedinačne slučajeve i to iskustvo koristi u promišljanju temeljnih pitanja današnjice s kojima se neprestano suočavamo. Univerzalno obilježje razumijevanja koje je određeno po uzoru na iskustvo istine u umjetničkom djelu jedan je od glavnih razloga da je hermeneutička filozofija potkraj prošloga stoljeća dosegla status »*prima philosophiae*«. ¹ Hermeneutička refleksija, kako kaže Hans-Georg Gadamer, postavlja pitanja, koja se odnose »na cjelinu ljudskoga iskustva svijeta i životne prakse. Ona pita, kantovski rečeno, kako je moguće razumijevanje«. ²

Jedan je od gorućih problema i glavnih nedostataka Gadamerove hermeneutike da je pitanje ispravnosti interpretacije potisnula u drugi plan. Posebno je problematična

¹Usp. Hendrik Birus (Hg.) *Hermeneutische Positionen. Schleiermacher-Dilthey. Heidegger Gadamer*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1982, str. 8.

²Gadamer (1975), str., XVII.

Gadamerova definicija istine: »Pristupanje događanju predaje u kojemu se prošlost i sadašnjost neprestano posreduju«. ¹ Ovakav koncept istine podrazumijeva odbacivanje svakoga zahtjeva za metodološkom čistoćom i provjeravanjem ponuđenih mogućnosti interpretacija. Štoviše, Gadamer smatra da se mi već nalazimo u procesu razumijevanja i da takav oblik pitanja uvijek dolazi prekasno: »Kao oni koji razumijevamo mi smo uključeni u događanje istine i uvijek stižemo prekasno želimo li znati, ono što trebamo vjerovati«. ²

Sve češći su prigovori da je »filozofijska hermeneutika« u obliku kako se etablirala kod H.-G. Gadamera i njegovih pristaša, zapravo iznevjerila prvotnu intenciju teorije interpretacije kojoj je primarni cilj bio postići pouzdanu, suvislu i prihvatljivu interpretaciju djela. U pogledu zahtjevnih interpretacija i eksplikacija kompleksnih umjetničkih djela gotovo i nije moguće započeti nešto ozbiljno s interpretativnim pristupom filozofijske hermeneutike, kako je izložen u Gadamerovim djelima, u području humanističkih i društvenih znanosti. Na udaru kritike posebno se našlo Gadamerovo relativističko gledište da u razumijevanju i izlaganju mi neminovno nužno razumijevamo djelo drugačije nego što ga je autor razumio. Takvim stavom ozbiljno je dovedena u pitanje hermeneutička rekonstrukcija izvorne intencije autora.

Gadamerovo načelo »drugačijega razumijevanja« uvjetovalo je u posljednjih 40-ak godina bogatu recepciju

¹ Gadamer (1975) str., 275: »Einrücken in ein Überlieferungsgeschehen, in dem sich Vergangenheit und Gegenwart beständig vermitteln«.

² Gadamer (1975), str., 465: »Wir sind als Verstehende in ein Wahrheitsgeschehen einbezogen und kommen gleichsam zu spät, wenn wir wissen wollen, was wir glauben sollen«, str., 465.

pluralizma postmodernističkih interpretacija gdje se pitanje ispravnosti interpretacije smatralo znakom antidemokratskoga dogmatizma i akademske netolerantnosti. Postmodernistički teoretičari interpretacije nastoje pokazati kako svako djelo, a posebice umjetničko, u sebi može, neovisno o izvornoj intenciji autora, sadržavati različite perspektive i višestruke dimenzije veritativne izražajnosti. Što više interpretacijskih mogućnosti nudi određeno djelo, to je impresivniji i moćniji status njegove originalnosti, odnosno više dolazi do izražaja njegovo obilježje klasičnosti. Postmodernisti se uglavnom ravnaju prema hermeneutičkom napatku koji je svojedobno postavio potkraj 18. stoljeća Friedrich Schlegel da je jedna stvar u prosudbi djela intencija autora, a druga pak mogućnosti interpretacije djela: »Pitanje što hoće autor dade se okončati, ali pitanje što je djelo, ne može se okončati«.¹ Slično tvrdi Schlegel u recenziji Goetheova spisa *Wilhelm Meisters Lehrjahre* da svako vrsno djelo »znade više nego što kaže«.² Stoga primarna zadaća interpretira nije rekonstrukcija intencije autora, nego objasniti koje su mogućnosti interpretacije sadržane u umjetničkome djelu i koja je njegova estetička relevantnost. Ovu Schlegelovu tezu o različitosti intencije autora i intencije djela posebno su radikalizirali francuski poststrukturalisti i postmodernisti Roland Barthes i Michel Foucault tezom o »smrti autora« na koju se nadovezao Umberto Eco idejom »otvorenoga djela« (*Opera aperta*) koje poziva na interpretaciju. Umjesto mrtvoga autora na scenu stupa interpret, ali ne kao »transcendentni jamac smisla« nego skriptor koji otvara nove mogućnosti narativnosti i interpretativnosti. Teorija interpretacije ne bi

¹ Friedrich Schlegel, KFSa 18, str., 318, fr. 1515: »Die Frage was der Verfasser will, läßt sich beendigen, die, was das Werk sei, nicht«.

² Friedrich Schlegel, KFSa 2, str, 140.

smjela biti hagiografija velikih autora nego refleksija o tome što u današnjem vremenu može ponuditi »djelo«. Dekonstrukcijom autora, što je zapravo nastavak kritike subjekta, otvara se mogućnost slušati govor jezika, razumjeti inspirativni govor umjetničkoga djela. Ovo je jedan od glavnih razloga da je postmodernistička praksa interpretacije postala veoma atraktivnom u zadnjih 30-ak godina, posebice u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama.

Suvremene pristaše pluralizma interpretacija u humanističkim znanostima uglavnom se pozivaju na Nietzschea i njegovu kopernikansku tvrdnju da ne postoje činjenice nego samo interpretacije činjenica.¹ »Volja za moć« kao temeljni životni i društveni princip u pravilu odlučuje koja od interpretacija će se nametnuti kao »istinita« i zavladati kao mjerodavna koncepcija. Nietzsche ostaje dosljedan u svome relativističkom perspektivizmu da nije moguće ponuditi niti dosegnuti univerzalno objašnjenje svijeta, nego samo perspektivističko tumačenje i izlaganje (*Weltdeutung*). Pozivanje na istinu u takvim okolnostima predstavlja ostatke neprihvatljivoga dogmatizma.

Za razliku od Nietzschea koji se zauzima za sukob i borbu među interpretacijama, postmodernisti promiču toleranciju među različitim tumačenjima. Zbog toga stupanj klasičnosti određenoga djela odmjeravaju prema broju različitih interpretacija. Nietzscheovo načelo »sve je interpretacija«

¹ Usp. Nietzsche, Werke. *Kritische Gesamtausgabe*, hrsg. v. Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin und New York 1967 ff, VIII 7 [60]. Usp. J. Figl: *Interpretation als philosophisches Prinzip. Friedrich Nietzsches universale Theorie der Auslegung im späten Nachlaß*, Berlin/New York 1982, str., 81-93.

povezuje se s kulturno-civilizacijskim dostignućima o promicanju pluralističko-demokratskih gledišta prema kojima je prijeko potrebno uspostaviti koegzistenciju i toleranciju među divergentnim interpretacijama. Hermeneutika kao interpretacija trebala bi se dosljedno osloboditi robovanja epistemološko-scijentističkom konceptu istine i prepustiti se kreativnosti i maštovitosti interpretativnoga ludizma. Hermeneutika ne bi više smjela kao u protekla dva stoljeća poslušno slijediti diktat prosvjetiteljskoga zahtjeva za stringentnom i univerzalnom interpretacijom na temelju čega je potkraj 19. stoljeća etablirana kao sveopća duhovna znanost o razumijevanju.

Hermeneutika bi se prema mišljenju postmodernista trebala osloboditi zahtjeva za singularnošću smisla i sukladno Aristotelovoj teoriji o raznolikim mogućnostima interpretacije bitka (*to on legetai pollachos*), kao što je ustvrdio Gianni Vattimo, ponuditi široku lepezu mogućnosti tumačenja teksta i umjetničkoga djela.¹ Hermeneutika bi trebala prijeći u dekonstrukciju i kao takva prestati tragati za univerzalnim, općevažećim principima te umjesto toga rješenje tražiti u pluralnosti svjetonazora, odnosno pokušati uspostaviti »konsenzus kontingentnosti«, kao što je tvrdio američki filozof Richard Rorty.

Brojni su se teoretičari interpretacije usprotivili postmodernističkom relativističkom indiferentizmu u pogledu izlaganja »interpretanduma«. Kao primjer navest ćemo neke od odlučnih protivnika postmodernističkoga voluntarističkog

¹ Usp. G. Vattimo, *Oltre l'interpretazione. Il significato dell'ermeneutica per la filosofia*, Roma: Laterza & Figli 1989., str., 51 sl.

relativizma. Oštru polemiku protiv postmodernističkog interpretativnoga »vandalizma« pokrenuli su američki filozof Nicholas Rescher, zagovornik teorije koherentizma u filozofiji, francusko-američki fizičar Alan Sokal, njemački platoničar Hans Krämer te jedan od vodećih njemačkih germanista Peter Tepe. Tepe je oformio »hermeneutički krug« znanstvenika iz područja humanističkih znanosti koji primarno zagovaraju odgovornost u interpretaciji i naglašavaju kognitivnu dimenziju hermeneutike.

Knjige Hansa Krämera *Kritik der Hermeneutik: Interpretationsphilosophie und Realismus* [Kritika hermeneutike: Filozofija interpretacije i realizam], te Petera Tepea, *Kognitive Hermeneutik: Textinterpretation ist als Erfahrungswissenschaft möglich* [Kognitivna hermeneutika: Interpretacija teksta je moguća kao iskustvena znanost] ističu negativno obilježje Gadamerove hermeneutike i nesagledive posljedice interpretacijskoga relativizma u humanističkim znanostima.¹ Za razliku od Gadamera i njegovih sljedbenika, H. Krämer i P. Tepe zagovaraju primjenu načela objektivizma u interpretaciji, zalažu se za povratak izvornom obliku klasične hermeneutike i njezine metodologije. Teorija filozofskoga realizma, za koju se zalažu spomenuti autori, polazi od pretpostavke da postoje fenomeni, odnosno predmeti neovisno o našoj svijesti i procesu spoznavanja te da je njihovo postojanje moguće konstatirati. Posebno je značajan za

¹ Usp. Hans Krämer, *Kritik der Hermeneutik. Interpretationsphilosophie und Realismus*. München: Beck 2007; Peter Tepe, *Kognitive Hermeneutik. Textinterpretation ist als Erfahrungswissenschaft möglich*. Würzburg: Königshausen & Neumann 2007; Nicholas Rescher, *Objectivity. The Obligations of Impersonal Reason*. Notre Dame: University of Notre Dame Press 1997.

hermeneutiku tzv. »semantički realizam« koji zastupa Michael Dummett u pogledu primjene temeljnih filozofijskih pojmova kao što su iskustvo, realnost, znanje i argument. Inzistirajući na hermeneutičkom realizmu zagovornici teorije objektivne interpretacije polaze od pretpostavke da postoji primarna intencija autora, tzv. *interpretandum*, koji predstavlja temeljni i izvorni cilj interpretacije, neovisno o tome jesmo li mi sposobni ostvariti ga, odnosno rekonstruirati ga ili ne. U heurističkom procesu mi zapravo primjenjujemo u prvom planu korespondencijsku teoriju istine sa svrhom da rekonstruiramo izvornu intenciju autora. Teorija korespondentnosti polazi od pretpostavke da je moguće činjenično stanje stvari adekvatno prenijeti, o njemu korektno i točno izvijestiti. Intencija autora za hermeneutičara predstavlja realnost koja egzistira neosporno i neovisno o našem interpretiranju i heurističkom procesu rekonstrukcije. Zadaća kritičara Gadamerove teorije interpretacije je hermeneutički provjeriti adekvatnost ponuđenih interpretacija u kojoj mjeri one odgovaraju izvornoj intenciji autora. S tim u svezi Hans Krämer odbacuje Gadamerovo načelo »drugačijega razumijevanja« koje je u stanovitom smislu korektura izvornoga hermeneutičkoga načela »boljeg razumijevanja« teksta nego što je autor razumio samoga sebe, što su ga u svojim teorijama hermeneutike zagovarali Friedrich Schlegel, Friedrich Schleiermacher i Wilhelm Dilthey. Načelo »drugačijega razumijevanja« uvjetovano je našom temporalnošću, duhom vremena u kojemu živimo i našim hermeneutičkim očekivanjima koja se u pravilu razlikuju od onih u kojima je živio autor djela koje interpretiramo. Načelo razlike uvijek je uvjetovano našim parcijalnim interesom za tekst ili umjetničko djelo koje studiramo, proučavamo i

interpretiramo. Nepredvidivost recepcije u procesu razumijevanja posebno je bitan segment koji Gadamer ne želi ispustiti iz vida. Gadamerov antirealistički koncept razumijevanja posebice dolazi do izražaja u načinu kako se odvija tzv. povijest djelovanja (*Wirkungsgeschichte*) procesa razumijevanja: neminovno je da interpret recipira i razumijeva autora iz svoga vlastitoga horizonta razumijevanja u kojemu je oblikovao i educirao svoju osobnost. S tim u svezi Krämer prigovora Gadameru da se u njegovoj hermeneutici smisao oblikuje uvijek iznova drugačije i različito upravo zbog nepredvidivosti povijesti djelovanja razumijevanja (*Wirkungsgeschichte*). Na primjeru velikih mislitelja možemo konstatirati da su u različitim epohama tumačeni sukladno duhu svoga vremena, međutim to još uvijek ne znači kako nije moguće rekonstruirati izvornu intenciju svakoga od klasika u području humanističkih znanosti.

Slično čini Nicholas Rescher u interpretaciji djela (filozofskog, književnoga, umjetničkoga i sl.) zagovarajući primjenu načela hermeneutičke optimizacije kako bi se sačuvala izvorna intencija autora. Rescher se posebice kritički osvrće na postmodernistička gledišta o interpretaciji kako ih zagovara Jacques Derrida. Rescher ističe potrebu respektiranja konteksta koji nas obvezuje na odgovornu interpretaciju. Derrida i dekonstruktivisti polaze od stava da je moguće postići mnoštvo različitih interpretacija, od kojih je svaka legitimna, jer nudi jedan drugi i drugačiji pogled na djelo. Rescher osporava legitimnost takve »anarhističke pozicije« u kojoj se interpret ponaša kao Baudelaireov *flaneur* koji se divi i sa zapanjenošću motri u zrcalnoj dvorani pluralizam interpretacija. U tom kontekstu Rescher navodi anegdotu o

rabinu koji obara studenta na kolegiju egzegeze Tore, svete židovske knjige. Student prosvjeduje jer je rabin u predavanjima tvrdio da je, iako je riječ Božja, u egzegezi Tore moguće pronaći 49 različitih interpretacija. Rabin obara studenta na ispitu s obrazloženjem da nije naveo nijednu od 49 mogućih interpretacija.

Nicholas Rescher u svojim kritičkim raspravama s Derridaom tvrdi kako svrha i zadaća interpretacije nije u tome da se tekst nastoji razumjeti i interpretirati što različitije, nego stringentno i suvislo, kao što to od nas zahtijeva i kako nam nalaže njegov širi kontekst. Zato ostaje neprihvatljivo za teoriju razumijevanja gledište koje zastupaju Derrida i dekonstruktivisti polazeći od pretpostavke da svaki tekst u sebi sadrži nebrojene mogućnosti različitih interpretacija od kojih bi svaka trebala biti ravnopravna i adekvatna. Rescher ironično primjećuje da moramo ograničiti mogućnosti variranja interpretacija pa makar to bilo kao u talmudskoj tradiciji. Rescher tvrdi da svaka hermeneutička teorija interpretacije mora biti normativna, sa strogo određenim standardima i kriterijima evaluacije u pogledu istinitosti i neistinitosti, odgovornoga i neodgovornog tumačenja teksta. Legitimna je samo ona interpretacija koja je provedena u skladu s intencijom autora i kriterijima koherentnosti:

»glavno sredstvo interpretacije teksta predstavlja princip *hermeneutičke optimizacije* prema standardu vrijednosti koji zadaje koherencija predložene interpretacije teksta s njegovim cjelokupnim kontekstom. Ona interpretacija koja se najbolje slaže s cjelokupnim kontekstom teksta jest ipso facto superiorna interpretacija koja zbog toga ima veća prava na naše prihvaćanje. Zbog takvih kontekstualnih

razloga, interpretacije teksta naglašeno nisu stvorene jednake.«¹

Za razliku od postmodernista koji promiču relativistički pluralizam interpretacija i teoriju disensa u pogledu interpretativnoga objašnjenja, Rescher naglašava potrebu iznalaženja optimalnoga rješenja u procesu interpretacije:

Konačni cilj interpretacijskog pothvata jest *optimizacija*. Njezin cilj nije samo ispitati moguće interpretacije, već i procijeniti njihove pojedinačne vrijednosti i poglavito kad god je to moguće, odrediti koja je najbolja.«²

Umjetničko djelo ne bi smjelo poslužiti, metaforički rečeno, kao odskočna daska za pluralizam jednakopravnih, različitih interpretacija, nego je prijeko potrebno sukladno tradicionalnoj hermeneutičkoj praksi razumjeti i vrednovati ga sukladno njegovu imanentnom smislu odnosno procijeniti vrijednost ponuđenih interpretativnih rješenja.

Američki fizičar francuskoga podrijetla, Alan Sokal u svome parodistički napisanom eseju, »Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity« koji je objavio u uglednom postmodernističkom, američkom časopisu *Social Text*,³ razotkrio je sav apsurd postmodernističkoga relativističkog poigravanja s tekstom i umjetničkim djelom. Postmodernistički su interpreti, tvrdi Sokal, uglavnom opsjednuti progresivnom idejom prekoračivanja granica i osporavanja svakog oblika

¹ Usp. *Klasici hermeneutike*, str., 351.

² Isto, str., 352.

³ *Social Text* 46/47 (1996) str., 217-252.

suvislosti i argumentiranoga obrazlaganja u humanističkim znanostima:

»The content and methodology of postmodern science thus provide powerful intellectual support for the progressive political project, understood in its broadest sense: the transgressing of boundaries, the breaking down of barriers, the radical democratization of all aspects of social, economic, political and cultural life.«¹

Umjesto konsenzusa u interpretaciji dekonstruktivisti zagovaraju teoriju »disensa«, pluralizam različitih mišljenja i gledišta, multikulturalizam jednakosti kultura, a sve je prožeto afektivnim gnjevom protiv svakog oblika diskurzivnog univerzalizma.

Sokal govori o zabrinjavajućem koketiranju postmodernista s univerzalnošću besmisla i monokulture odricanja svakog oblika diskurzivnosti. Pri kritici postmodernističkoga dekonstruktivizma Sokal ističe važnost humanističkih znanosti (*humaniora*) za oblikovanje individualnoga identiteta svake osobe i za kultiviranje društva u cjelini.

François Lyotard, jedan od najutjecajnijih francuskih postmodernista, ističe kako postmoderna polazi od pretpostavke da je u filozofiji i teoriji interpretacije prošlo vrijeme »velikih priča« i metanaracija (*métarécits*), te da više ne možemo govoriti čak ni o nekom zajedničkom »metajeziku« i filozofijskom »metadiskursu«. Lyotard polazi od Wittgensteinova koncepta pluralizma jezičnih igara koje

¹ Isto.

artikuliraju različite životne forme. Stoga je nedopustivo u filozofiji ili u teoriji interpretacije polaziti od konstrukta kao što je univerzalni jezik, univerzalni argument, što je odraz logocentrizma u zapadnjačkoj kulturi.

LITERATURA

- Hendrik Birus (Hg.) *Hermeneutische Positionen. Schleiermacher-Dilthey. Heidegger Gadamer.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1982.
- J. Figl: *Interpretation als philosophisches Prinzip. Friedrich Nietzsches universale Theorie der Auslegung im späten Nachlaß,* Berlin/New York 1982.
- Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik.* 4. Aufl. Tübingen 1975.
- Hans Krämer, *Kritik der Hermeneutik. Interpretationsphilosophie und Realismus.* München: Beck 2007.
- John McDowell, *Mind and World.* London 1994.
- F. Nietzsche, *Werke. Kritische Gesamtausgabe,* hrsg. v. Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin und New York 1967.
- Nicholas Rescher, *Objectivity. The Obligations of Impersonal Reason.* Notre Dame: University of Notre Dame Press 1997.

- Alan Sokal, »Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity«, *Social Text* 46/47 (1996), str., 217-252.
- Peter Tepe, *Kognitive Hermeneutik. Textinterpretation ist als Erfahrungswissenschaft möglich*. Würzburg: Königshausen & Neumann 2007.
- G. Vattimo, *Oltre l'interpretazione. Il significato dell'ermeneutica per la filosofia*, Roma: Laterza & Figli 1989.